

AR LOTYNIŠKOJI EUROPA VYKDĖ KRYŽIAUS ŽYGIUS PRIEŠ ORTODOKSIŠKĄJĄ RUSIĄ? KNYGA APIE LIVONIJOS IR RUSIOS SANTYKIUS XIII A.

SELART, Anti. *Livonia, Rus' and the Baltic Crusades in the Thirteenth Century* (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, vol. 29). Leiden, Boston, MA: Brill, 2015. – 386 p. ISBN 978-90-04-28474-6; ISSN 1872-8103

Marius Ščavinskas
Klaipėdos universitetas

207

Kryžiaus karo, christianizacijos ir lotynizacijos istorijos Baltijos regione tyrimai pastaruoju metu išgyvena tam tikrą pakilimą. Reikia pripažinti, kad didžiausią aktyvumą rodo Skandinavijos šalių istorikai. Be aktualumą neprarandančios „vikingiškosios“ temos, kuri jau seniai tapo tarptautinių tyrimų objektu¹, didelį susidomėjimą kelia kiti klausimai². Antai „Outremer“ serijoje, kurią pradėjo Danijos medievistų knyga apie Danijos vykdytus kryžiaus žygius Baltijos regione³, jau paskelbti keli darbai, kuriuose analizuotas šio regiono integravimas į lotyniškosios Europos kultūrinę ir ekonominę erdvę, šios Baltijos jūros erdvės palyginimas su Viduržemio jūros erdve (Kryžiaus karo epocha buvo išgyventa ir vienoje, ir kitoje)⁴. Pabrėžtina, kad šiais tyrimais stengiamasi aprėpti ne tiek „globalius“ reiškinius, kiek mikrolygmeniu vyku-

¹ Plg. WINROTH, Anders. *The Conversion of Scandinavia. Vikings, Merchants and Missionaries in the Remaking of Northern Europe*. New Haven, CT, 2012.

² Ne taip seniai buvo baigtas Baltijos jūros regionui skirtas „Culture, Clash or Compromise?“ projektas, kuriam vadovavo Nilsas Blomkvistas ir kurio rezultatu tapo trylika knygų, išleistų 1998–2009 m. Iš reikšmingesnių ir aktualesnių naujesnių darbų paminėtini: BLOMKVIST, Nils. *The Discovery of the Baltic. The Reception of a Catholic World-System in the European North (AD 1075–1225)* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures, vol. 15). Leiden, Boston, MA, 2005; FONNESBERG-SCHMIDT, Iben. *The Popes and the Baltic Crusades 1147–1254* (The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD. Peoples, Economies and Cultures, vol. 26). Leiden, Boston, MA, 2007; *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Ed. by Nora BEREND. Cambridge, 2007. Apie naujausius tyrimus ir mokslinių klausimų nagrinėjimo kelius plačiau žr. DYGO, Marian. Europäisierung des Ostseeraums im Hochmittelalter. Anmerkungen am Rande neuer Untersuchungen. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: sąveika ir pokyčiai viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje*. Red. Marius ŠČAVINSKAS. Klaipėda, 2015, p. 17–32.

³ BYSTED, Ane L.; JENSEN, Carsten Selch; JENSEN, Kurt Villads; LIND, John H. *Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522* (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East, vol. 1). Turnhout, 2012.

⁴ *Crusading on the Edge. Ideas and Practice of Crusading in Iberia and Baltic Region, 1100–1500* (Outremer. Studies in the Crusades and the Latin East, vol. 4). Ed. by Torben Kjersgaard NIELSEN, Iben FONNESBERG-SCHMIDT. Turnhout, 2016.

sius procesus, kurie išryškina Baltijos regiono specifiką ir leidžia pamatyti smulkesnes kultūrinės erdves ir / ar kontaktų zonas šiame regione. Tos erdvės ir zonos dėl skirtingos vystymosi raidos, kitokių christianizacijos ir lotynizacijos procesų sąlygų nebuvo visiškai tapačios. Todėl lokalūs tyrimai konkrečioje erdvėje ir apibrėžtoje chronologijoje, įvertinus lotynizacijos ir christianizacijos procesus lėmusius veiksnius, leidžia kitaip pažvelgti į „savaimė aiškius“ reiškinius, išryškinti atskirų Baltijos jūros regiono geografinių erdvių specifiškumą. Antai Lenkijoje (Torunėje) neseniai buvo baigtas reikšmingas projektas, skirtas parapijų tinklo formavimuisi Vokiečių ordino valdose Prūsijoje⁵. Vokietijoje (Berlyne) tebeleidžiama mokslo darbų serija „Europa im Mittelalter: Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik“, kurios jau pasirodė 26 tomai.

208

Klaipėdos universitete visai neseniai buvo baigtas projektas, skirtas vertybių transformacijoms Baltijos jūros rytinės pakrantės visuomenėse, taigi teritorijoje nuo Vokiečių ordino valdomos Prūsijos iki Livonijos. Projektas vykdytas labai laiku. Jis išryškino problemas, kurias dar reikėtų spręsti, atsižvelgiant į vykdomų tyrimų Skandinavijoje, Lenkijoje rezultatus. Šie tyrimai suteikia didelį postūmį tęsti darbus, parodyti, kaip formavosi lotyniškoji Baltijos jūros erdvė, kokie idėjų keliai ir tiltai buvo nutiesti komunikuojant Europai ir Baltijos regionui. Kartu tokiais tyrimais Lietuvos istoriografija įtraukiama į bendrąjį lauką, ne vien atkartojant bendrąsias istoriografines nuostatas arba vaikantis „madingų“, bet fundamentinio pagrindo stokojančių tyrimų.

Tokiame istoriografiniame tyrimų fone tenka vertinti Estijos medievisto, Tartu universiteto profesoriaus Anti Selarto monografiją, skirtą Livonijos ir Rusijos santykiams bei kryžiaus žygiams rytinėje Baltijos pakrantėje. Anglų kalba išleistoji monografija yra papildytas vokiečių kalba paskelbtos knygos variantas⁶, o pastarasis atsirado dar 2002 m. apgintos disertacijos pagrindu.

Reikia pasakyti, kad viduramžius tyrinėjanti Estijos istoriografija, aktyviai bendradarbiaudama su Skandinavijos tyrinėtojais, jau suformulavo naujas tyrimų gaires, parodė galimus išvestinius tyrimų taškus, kurie gerokai praplėtė Livonijos tyrimų kokybę⁷. Viso to nebūtų įvykę be sisteminio požiūrio į viduramžių istorijos tyrimus, kai tyrimų uždaviniai formuluojami ilgesnei nei dveji metal perspektyvai. Recenzuojamos monografijos autorius jau ne pirmus metus nagrinėja viduramžių

⁵ Apie projektą ir jo rezultatus plačiau žr. BISKUP, Radosław. Bistümer im Deutschordensstaat In Preußen (bis 1525). In *Cura animarum. Seelsorge im Deutschordensland Preußen* (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, Bd. 45). Hrsg. von Stefan SAMERSKI. Köln, Weimar, Wien, 2013, S. 71–72.

⁶ SELART, Anti. *Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert* (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 21). Köln, Weimar, Wien, 2007.

⁷ Plg. *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Ed. by Marek TAMM, Linda KALJUNDI, Carsten Selch JENSEN. Farnham, 2011.

Rusios, tiksliau – šiaurės vakarų Rusios, į kurią įėjo Novgorodo, Polocko, Pskovo žemės, santykius su Livonija. Tai dar kartą rodo, kad geriausių rezultatų galima pasiekti tyrimus gilinant, o ne kaitaliojant temas. Kalbant apie Lietuvos istoriografiją, sisteminio požiūrio į viduramžių istorijos tyrimus dar trūksta. Prioritetiniais čia vis dar tampa pripuolami, istoriografijoje „madingi“ arba „degantys“, „plyšius“ istoriografijoje lopantys darbai...

Monografiją sudaro pratarinė, įvadas, dvi dėstomosios dalys, kurios skaidomos į septynis skyrius, o pastarieji į dar smulkesnius poskyrius, išvados, priedai, kuriuos sudaro Livonijos vyskupų, Kalavijuočių ordino magistrų ir Vokiečių ordino Livonijos krašto magistrų lentelės, Rusios kunigaikščių genealogija, žemėlapiai, šaltinių ir literatūros sąrašai bei, kas jau tapo įprasta, vardų ir geografinių vietovių rodyklės.

Įvade autorius aiškiai įvardijo, apie kokius Livonijos ir Rusios santykius knygoje rašoma. Problemos esmę sudarė ligtolinės istoriografijos nuostatų apie tai, kad lotyniškoji Europa, išgyvenusi Kryžiaus karo epochą, savo „energiją“ nukreipusi ir prieš ortodoksišką Rusiją, revizavimas, tuo tikslu pasitelkiant pirminius šaltinius. Žinoma, dar XIX a. Rusijos imperijoje buvo suformuluota Vakarų Europos „agresijos“ prieš Rusiją nuostata. Dėl sovietinės istoriografijos siekių visose žmonijos raidos stadijose įžvelgti „darbo liaudies“ antagonizmą „išnaudotojams“ ši nuostata buvo labai paranki ir Šaltojo karo metais. Tuomet teigta, kad Rusios „liaudis“ nuo neatmenamų laikų kovojusi su „parsišlavėliais“ vakariečiais, dabartinių „imperialistų“ pirmtakais. Prie šios nuostatos pridėjus dar XIX a. galutinai įsitvirtinusių nuostatą apie carinės Rusijos „pareišką“ ginti „tikrąją“ krikščionybę (politiškai tai reiškė ortodoksiškojo pasaulio gynimą nuo „agresyvos“ kolonijinės Vakarų pasaulio ekspansijos į „tyrą“ ir „nesugadintą“ Rusiją), sovietinė istoriografija daugumai Varšuvos pakto šalių istorikų primetė požiūrį apie esą „nuo amžių amžinųjų“ pradėtą Vakarų pasaulio agresiją prieš Rusios kunigaikštystes. Aptaręs tokius, akivaizdžiai politizuotus, istoriografinius vertinimus, knygos autorius neatsitiktinai kėlė klausimą, kiek jie yra pagrįsti ir ar tikrai XIII a. per Livoniją buvo vykdomi kryžiaus žygiai į susiskaldžiusią bei mongolų pajungtą Kijevo Rusios erdvę. Kitas autoriaus išskeltas klausimas, ar tikrai būtent Romos popiežius ir imperatorius esą ir propagavę šią „amžinai agresyvią“ ekspansiją prieš Rusiją. Kitaip tariant, A. Selartas klausia, kokį vaidmenį Livonijos ir Rusios santykiuose vaidino vietos valdžios viršūnės, t. y. Rygos ir kiti vyskupai, Ordino magistrai Livonijoje, Novgorodo, Pskovo, Polocko ir kiti kunigaikščiai, Danijos karaliaus vasalai Revelyje (Taline) ir t. t., ir kiek šiems santykiams įtakos darė Apaštalo Sostas.

Šie klausimai yra aktualūs ir dabar, mat Rusijos istoriografijoje tebekalbama apie „agresyviųjų Vakarų jėgų“, pirmiausia turint omenyje Romos popiežių ir imperatorių, vykdytą ekspansiją į viduramžių Rusiją. Taigi Rusijoje ir toliau palaikomas naratyvas

apie nuolatos „puolamą“ ir „ujamą“ Rusiją. Kryžiaus karo siužetas tokiam naratyvui palaikyti labai gerai tinka⁸. Tiesa, lotyniškosios Europos ir ortodoksiškosios Rusios santykius nagrinėjančioje rusų istoriografijoje esama ir tam tikrų „modifikacijų“. Jau sutinkama, kad Romos popiežius XIII a. pirmojoje pusėje neturėjęs tiesioginių preferencijų Rusios atžvilgiu. Tačiau vertinant konfliktus tarp švedų, danų, livoniečių ir Novgorodo bei kitų Rusios kunigaikštysčių, teigiama, kad šie konfliktai kilę vakariečiams veržiantis į Novgorodo įtakos sferoje buvusias pagonių suomių, karelių ir estų žemes, kas esą galiausiai vedė (bet dar XIII a. pirmojoje pusėje neprivedė) prie kariujančių šalių konfesinės priešpriešos⁹. Nors žemės, į kurias veržėsi švedai, buvo ginčo su Novgorodu objektas, tai netrukdo Rusijos istorikams švedų veržimosi vadinti intervencija¹⁰. Tokiuose aiškinimuose įdomiausias teiginys esą Novgorodas siekęs apginti ne tik savo „teises“ į karelių, estų ir suomių žemes, bet ir katalikų „skriaudžiamus“ šiaurės pagonis, todėl švedų ar vokiečių ekspansyvi politika galiausiai atsigrėžė ir prieš pačius novgorodiečius¹¹. Ką reiškia žodžiai „apginti“ Rusijos istoriografijoje ir šiuolaikinėje propagandoje, daug aiškinti neverta. Prie tokio aiškinimo prisideda ir istoriografijoje tebe Palaikoma nuomonė esą katalikų misijos į rytinę Baltijos pakrantę buvo beveik visos paremtos „kalavijo“ misijomis, tuo metu ortodoksų misijos į tą patį regioną esą buvo taikios.

A. Selarto pateikti duomenys kaip tik rodo, kad Novgorodo (kaip ir Polocko ar Pskovo) politinių jėgų tikslas buvo ne ginti katalikų „skriaudžiamus“ šiaurės pagonis, o juos užkariauti (kas, beje, buvo mėginama daryti dar XII a.). Tokius pačius ketinimus šiaurės pagonių atžvilgiu puoselėjo ir švedai bei Livoniją užkariavę vokiečiai. Autoriaus pateikti duomenys taip pat rodo, kad ortodoksų vykdytų misijų tarp estų, suomių, karelių toli gražu negalime vadinti tik taikiomis¹². Ir tai visai suprantama: Rusios kunigaikštystės vykdė tokią pat užkariavimų politiką kaip švedai, danai ar vokiečiai Livonijoje bei Suomijoje. Taigi kalbama apie skirtingų užkariautojų politinių interesų susidūrimą latgalių, estų, suomių ir karelių žemėse.

⁸ Antai, nors sutinkama, kad XII a. pab. – XIII a. pr. prieš Rusiją nebuvo organizuojami kryžiaus žygiai, tačiau vis tiek kalbama apie „artėjantį“ vokiečių pavojų, taip formuojant nuostata, kad Rusia „iš seno“ susidūrė su vokiečių „agresyvumu“. Plg. МАТУЗОВА, Вера; НАЗАРОВА, Евгения. *Крестоносцы и Русь: конец XII в. – 1270 г. Тексты, перевод, комментарий*. Москва, 2002, с. 14, 48.

⁹ Plg. ФЛОРЯ, Борис. *У истоков конфессионального раскола славянского мира (XIII в.)*. Санкт Петербург, 2004, с. 138, 141, 147–151.

¹⁰ Plg. ХРУСТАЛЁВ, Денис. *Северные крестоносцы. Русь в борьбе за сферы влияния в Восточной Прибалтике XII–XIII вв.* Т. 1. Санкт Петербург, 2009, с. 224, 249.

¹¹ ФЛОРЯ, Б. Op. cit., с. 147, 151. Plg. МАТУЗОВА, В.; НАЗАРОВА, Е. Op. cit., с. 226.

¹² Be kryžiaus žygių įtakos krikščioniškoms misijoms, reikia kalbėti apie socialinio ir politinio pobūdžio prievartą, aptinkamą krikščioniškose misijose. Plačiau žr. ŠČAVINSKAS, Marius. *Kryžius ir kalavijas. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X–XIII amžiais*. Vilnius, 2012, p. 168–177; ŠČAVINSKAS, Marius. Forms of Coercion in Peaceful Christian Mission. *Lithuanian Historical Studies*, 2011, vol. 16. Vilnius, 2012, pp. 119–141.

Nors aptariamoje knygoje tai konkrečiai neįvardijama, akivaizdu, kad šiandien vis dar susiduriame su stipriai politizuota Rusijos istoriografija, kuri dabartyje vykstančius procesus „perkelia“ į viduramžių laikotarpį, palaikydama esą amžinai kovojančios ir vakariečius parklupdyti siekiančios Rusios / Rusijos vaizdinį. Dabartinės „agresyvosios“ Europos Sąjungos simboliu laikomas Briuselis, o viduramžių lotyniškosios Europos „agresijos“ centru buvo laikoma Roma. Todėl, anot A. Selarto, Rusijos istoriografija (ir ja besiremianti kitų šalių istoriografija) didžiausią dėmesį iki šiol skyrė Apaštalu Sosto ir Rusios kunigaikščių santykiams, kai popiežius bet kokia kaina, taigi, net nesibodėdamas Kryžiaus karo, siekė savo jurisdikcijai pajungti Rusios ortodoksų bažnyčią. Rusijos istoriografijai visa tai leido ne tik palaikyti vakariečių kaip Rusijos / Rusios „amžinųjų priešų“ vaizdinį, tačiau ir propaguoti savų herojų, tokių kaip Aleksandras Nevskis, naratyvą¹³.

Iš čia formuojasi trečiasis A. Selarto keliamas klausimas, ką apie tokias istoriografijos formuojamas nuostatas kalba patys to meto šaltiniai. Norėdamas tai nustatyti, autorius visai pagrįstai atskyrė pirminę šaltinių istoriografiją nuo istoriografijos, vertinančios vieną ar kitą faktą, kuris, pagrįstas vėlesniais vertinimais, žinoma, negali atstoti šaltiniuose esančio pirminio fakto. Autorius taip pat siekė parodyti, kaip Rusijos ir kitų šalių istorikų vertinimai (ar net spėjimai) tapo „aksiominiais“ faktais, pro pirštus praleisdamas informaciją, buvusią pirminiuose šaltiniuose. Čia pagrįstai laikytasi metodologinės nuostatos, kad nuomonės arba spėjimai apie faktus nėra patys faktai.

Pirmosios dalies antrajame ir trečiajame skyriuose A. Selartas nagrinėjo ankstyviausius Livonijos ir šiaurės rytų Rusios kunigaikštysčių politinius ir prekybinius santykius. Tyrime autorius pagrįstai paneigia istoriografijoje (ypač rusiškoje) esančius teiginius esą kryžiaus žygiai į Rusiją prasidėjo dar XII a. pabaigoje. Tas pats pasakytina ir apie kryžiaus žygius, prasidėjusius prieš estus. Istoriografijoje, kalbančioje apie kryžiaus žygių į Baltijos rytinę pakrantę pradžią, dažnai pateikiama garsioji popiežiaus Aleksandro III bulė „Non parum animus“, dėl kurios datavimo nėra sutariama¹⁴. Šioje bulėje pirmą kartą buvo skelbiamas kryžiaus žygis prieš pagonis estus. Lygiagrečiai popiežius rašė bulę ir švedų diduomenei dėl žygio prieš pagonis suomių. Kad tokios bulės tikrai buvo išleistos, abejoti nereikėtų. Bet klausimas yra kitas: ar, remiantis šiomis bulėmis, realiai vyko kryžiaus žygiai į Estiją ir Suomiją, kas juose dalyvavo ir, dar svarbiau, ar šios bulės buvo nukreiptos ir prieš Rusiją. Kaip tik tokių duomenų šaltiniuose ir nerandama. Kita svarbi problema, ar visiems karo žygiams, kurių buvo gausu XII a. pabaigoje – XIII a. pradžioje, būdavo suteikiamas kryžiaus žygio statusas. Istoriografijoje į šį klausimą dažniausiai atsakoma teigiamai. Tačiau dėl pirmųjų kryžiaus žygių ir prievartinių misijų Baltijos

¹³ ХРУСТАЛЁВ, Д. Op. cit., т. 1, с. 248, 313; т. 2. Санкт Петербург, 2009, с. 194–196.

¹⁴ Plg. FONNESBERG-SCHMIDT, I. Op. cit., p. 59.

rytinėje pakrantėje tai nėra visiškai aišku¹⁵. Kaip rodo A. Selarto tyrimas, neaišku ir tai, ar bendrame karo su pagonimis fone būta ketinimų vykdyti kryžiaus žygius į Rusiją.

Reikia pasakyti, kad autorius nesiėmė specialiai nagrinėti, kas vadintina kryžiaus žygiu XI a. – XIII a. pradžioje, o tai leistų, apibrėžus Kryžiaus karo definiciją ir ją pagrindus, aiškiau argumentuoti vienos karo rūšies – kryžiaus žygių – naudojimą arba nenaudojimą Livonijos ir Rusijos santykiuose. Lietuvių istoriografijoje, skirtingai nuo anglosaksiškosios, susiduriama su sąvokų *Kryžiaus karas* ir *kryžiaus žygiai* vartojimo preciziškumo problema. Tačiau ir kitų šalių istoriografijoje neretai visi karai su pagonimis suomiais, estais, latviais, prūsais ar lietuviais yra įvardijami vienu – *Crusades* – terminu, o šių karų dalyviai neretai vadinami *crusaders*, nors akivaizdu, kad ne visi karai su pagonimis turėjo būtent kryžiaus žygio statusą. Yra ir kita šių sąvokų vartojimo pusė. Tyrėjai visas Livonijos karines jėgas neretai vadina vienu žodžiu – *kryžininkai* (*crusaders*)¹⁶, nors Livonijos politinės-karinės jėgos nebuvo vienytytės. Tai akcentuoja ir A. Selartas. Livoniją sudarė Rygos vyskupo (vėliau – arkivyskupo), kitų vyskupų, Kalavijuočių ordino (po Saulės mūšio autonomijos pagrindais integruoto į Vokiečių ordiną) ir jų vasalų, Danijos karaliaus ir jo vasalų valdos, tad visus juos vadinti apibendrintu „kryžininkų“ vardu išties nėra tikslu.

Monografijos autorius parodė, kad karinius veiksmus inspiruodavo vietos politinės jėgos, o popiežiai jų veiksmus tik sankcionuodavo (tiesa, ne visuomet, o be atskiros sankcijos negalime kalbėti ir apie kryžiaus žygių legitimaciją). Livonijos atveju aiškėja, kad kildavę kariniai konfliktai su Rusia nebuvo įgiję Kryžiaus karo statuso. Rusijos istoriografijoje eskaluojami Narvos arba Ledo mūšiai nebuvo „grobūniški“ popiežiaus, švedų ir / ar Livonijos kryžiaus žygiai prieš Novgorodą. Aiškėja, kad skirtingu metu įvairios Livonijos politinės jėgos rėmėsi skirtingomis politinėmis grupuotėmis Novgorode, Polocke arba Pskove. Savo ruožtu Rusijos kunigaikštystėms kariaujant tarpusavyje, jos taip pat rėmėsi livoniečių politinėmis jėgomis. Antai vykstant vidaus kovoms dėl Polocko kunigaikščio sosto XIII a. pirmojoje pusėje ir viduryje, vieni pretendentai ieškojo karinės sąjungos Livonijoje, kiti – kitose Rusijos kunigaikštystėse. Autoriaus tyrimas rodo, kaip skirtingų politinių grupuočių išsidėstymas atvedė ir prie Narvos bei Ledo mūšių. Analizuodamas Estijos užkariavimą XIII a. pradžioje, autorius priėjo prie išvados, kad kalavijuočiai Estiją užkariavo remiami Pskovo, o vėliau su Pskovu buvo konkuruojama dėl rytinių užkariautų

¹⁵ Aple tai plačiau, nurodant istoriografiją, žr. DYGO, Marian. Mission und Kreuzzug in der Anfängen der Christianisierung Livlands. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita Regina TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 67–83; ŠČAVINSKAS, Marius. On the Crusades and Coercive Missions in the Baltic Region in the Mid-12th Century and Early 13th Century. The Cases of the Wends and Livonians. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2014, Jhg. 63, Hf. 4, S. 499–527.

¹⁶ CHRISTIANSEN, Eric. *The Northern Crusades: the Baltic and the Catholic Frontier, 1100–1525* (New Studies in Medieval History). Minneapolis, MN, 1980, pp. 96–115, 126–131; BYSTED, A. L. et al. Op. cit., pp. 187–188.

žemių. Jis parodė, kad vykstant vidaus kovoms tarp Rygos arkivyskupo, Livonijos ordino ir Danijos karaliaus vasalų šiaurės Estijoje, skirtingos politinės grupuotės Novgorode, Polocke ar Pskove rėmė skirtingas besivaidijančias politines jėgas Livonijoje. Taigi šalia Rusiai grėsusios mongolų grėsmės, prekybinių santykių, būta ir politinio-karinio šiaurės vakarų Rusios kunigaikštysčių bendradarbiavimo su Livonija. Šiame karo ir bendradarbiavimo fone reikėtų vertinti ir pskoviečių pagalbą kalavijuočiams, šiems kovojant Saulės mūšyje su lietuvių (žemaičių) kariuomene. Toks jėgų pasiskirstymas vykdant karus arba palaikant sąjungas lėmė nevienodą rusų, kaip schizmatikų, vertinimą lotyniškuose šaltiniuose. Apie tai autorius specialiai kalba ketvirtajame skyriuje.

Kituose skyriuose nagrinėjama, ar Rygos arkivyskupo sostą užėmus Albertui Suerberiui (1245–1273) ir jam kurį laiką einant popiežiaus legato Baltijos regione pareigas, buvo vykdomi kryžiaus žygiai prieš Rusią, ar būta plano ar mėginimo tokius žygius realizuoti bandant pajungti Rusios ortodoksų bažnyčių popiežiaus primatui, jau mongolams užkariavus Rusią. Svarbu tai, kad, anot autoriaus, apie XIII a. vidurį regione pasirodo naujas žaidėjas – Lietuvos valdovas Mindaugas, kuris netrukus krikštijosi (1251) ir buvo karūnuotas Lietuvos karaliumi (1253). Jo krikštu ir karūnacija rūpinosi ne Rygos vyskupas Mikalojus, o Livonijos magistras Andrius iš Štirlando.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad livoniečių ir Rusios kunigaikščių (pirmiausia Novgorodo ir Polocko) karinius-politinius ir prekybinius santykius galėjo lemti ir lietuvių aktyvumas Livonijoje bei Rusios kunigaikštystėse dar iki Mindaugo tapimo Lietuvos valdovu, t. y. XIII a. pradžioje ir antrajame dešimtmetyje. Apie tai duomenų pateikia Henriko Latvio kronika, kurioje minima, kad lietuvių kunigaikštis Daugerutis vykęs derybų į Novgorodą¹⁷. Tad Mindaugo pasirodymas veikiau rodė Mindaugo Lietuvos politinę šiaurės rytų kryptį. A. Selartas rašo apie Mindaugo įsikišimą į Livonijos politinių jėgų tarpusavio vaidus, kuriuose dalyvavo ir Rusios kunigaikščiai. Lietuvos valstybės atsiradimas iš esmės tapo kliuviniu Vokiečių ordinui ir jo atšakai Livonijoje užvaldyti visą rytinę Baltijos pakrantę. Kita vertus, tai buvo jėga, kurios galimybes Livonijos politinės jėgos siekė panaudoti savo tikslams. Kaip tik šiam aspektui autorius skyrė didžiausią dėmesį, ypač šeštajame knygos skyriuje.

Vėlesnė įvykių dinamika (XIII a. antrojoje pusėje) rodo, kad Lietuvos valdovai (pavyzdžiui, Traidenis, vėliau ir Vytenis) tapo ne Livonijos ordino, bet Rygos arkivyskupų politiniais sąjungininkais. Lietuviams užėmus Pskovą, jis taip pat tapo Rygos arki-

¹⁷ *Heinrici Chronicon Livoniae* (Scriptores rerum Germanicarum, 31). Ed. Leonid ARBUSOW, Albertus BAUER. Hannoverae, 1955, Lib. III, cap. XVII, § 3, p. 113. Plačiau apie Novgorodo politinę santykių su Lietuva XIII a. pirmosios pusės politiką žr. DUBONIS, Artūras. Naugardas prieš Lietuvą: Saulės mūšio (1236) epizodo liudijimas apie politinių santykių permainas tarp lietuvių ir jų šiaurės rytų kaimynų. *Lituanistica*, 2009, t. 55, nr. 1–2, p. 3–5.

vyskupo sąjungininkas jo kovoje su Livonijos ordinu. Tuo metu Polocką užėmus kunigaikščiui Gerdeniui iš Našios (Našia apėmė ir dabartinės Lietuvos šiaurės rytų teritoriją), kuris konkuravo su kitais Našios kunigaikščiais, o juos rėmė Lietuvos valdovai, Plockas kurį laiką tapo Ordino sąjungininkas, taigi ir Rygos arkivyskupo priešininkas. Autorius, aptardamas šiuos ir vėlesnius, jau XIV a. pirmosios pusės, konfliktus, į kuriuos buvo įsipainiojęs ir Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas, konstatavo, kad visose tose kovose nebūta religinio užtaiso, todėl karai su šiaurės rytų Rusios kunigaikštystėmis buvo Livonijos ir Lietuvos karo ir / ar vidinių kovų Livonijoje dalis. Taigi darytina išvada, kad knygoje aptariamuoju laikotarpiu nebuvo paskelbtas nė vienas kryžiaus žygis, nukreiptas specialiai prieš Rusios kunigaikštystes (Novgorodą, Polocką, Pskovą).

214

Reikšmingas paskutinis, t. y. septintasis, monografijos skyrius. Jame A. Selartas teigia, kad Rusios, kaip lotyniškos Europos „priešo“, vaizdinys ėmė formotis mongolams užkariavus Rusią, kai Rusios kunigaikščiai, pakludami mongolų valiai, kartu su mongolais dalyvavo keliose karinėse ekspedicijose prieš Vengriją ir Lenkiją (beje, ir Lietuvą). Kadangi Lietuva nukariavo dalį Rusios žemių, lotyniškuose šaltiniuose šalia neigiamo pagonių (*infidelis*) vaizdinio atsirado ir rusų schizmatikų neigiamas vaizdinys, išreiškęs įsitikinimą esą jie padeda pagonims kovoti su krikščionimis. Lietuviams įsitvirtinus kaimyninėse Rusios kunigaikštystėse (šis procesas vyko, kaip žinoma, ir vedybomis), taigi atsiradus nuosekliai Rytų politikai, istoriniuose šaltiniuose šalia pagonių lietuvių vis dažniau pasirodydavo schizmatikai rusai. Antai Traideniui besivaržant su Livonijos ordinu dėl Daugpilio, šaltiniai minėjo, kad Lietuvos valdovui padėjo rusai, kaip spėja monografijos autorius, greičiausiai polockiečiai. Autorius taip pat priminė, kad Lietuvos didysis kunigaikštis Gediminas save titulavo ir „rusų karaliumi“ (*rex Ruthenorum*), taigi XIII a. pabaigoje – XIV a. pirmojoje pusėje daug Lietuvos valdovų pavaldinių buvo ortodoksai, kurie vienaip ar kitaip taip pat dalyvavo Lietuvos kovose su Vokiečių ordinu, lenkų kunigaikščiais ir Livonija. Tokios retorikos kontekste nenuostabu, kad šalia pagonių XIII a. antrosios pusės – XIV a. pirmosios pusės lotyniškoje literatūroje vis dažniau minimas ir schizmatikų, kaip Vakarų krikščionių priešų, pavadinimas. Bet tokio schizmatikų-priešų vaizdinio atsiradimą lėmė ne Romos popiežiaus siekis bet kokia kaina sau pajungti Rusios ortodoksų bažnyčią arba pateisinti savo puoselėjamus Rusios nukariavimo planus, o visai kitos, t. y. politinės, priežastys.

Beje, autorius konstatuoja, kad panaši retorika buvo vartojama ne tik Lietuvos, bet ir kitų, jau krikščioniškos Europos, valdovų atžvilgiu. Pavyzdžiui, Vengrijos karalius Bela IV taip pat kaltintas susidėjęs su schizmatikais rusais prieš savo politinius priešus ir mongolus¹⁸. Analogiškai XIII a. antrosios pusės lenkų šaltiniai rusus schizma-

¹⁸ Plačiau žr. BEREND, Nora. *At the Gate of Christendom. Jew, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300*. Cambridge, 2001, pp. 195–215.

tikus pristatydamo kaip mongolų parankinius, siaubusius Lenkijos kunigaikštystes. Akivaizdu, ką konstatavo ir A. Selartas, tokie vertinimai priklausė nuo politinių įvykių, jų konteksto, rusų politinės „priklausomybės“, o ne nuo religinio konteksto. Taigi autorius daro išvadą, kad istoriografijoje pateikiamas Romos popiežiaus ir Livonijos, kaip „Rusios grėsmės“, vaizdinys buvo gerokai išpūstas, neatskleidžiantis realios politinės įvykių dinamikos. Tokiai autoriaus pozicijai galima tik pritarti.

Anti Selarto knyga skaitytoją supažindina su plačia to meto Baltijos rytų ir šiaurės rytų pakrantės politinių-ekonominių bei karinių santykių tarp Livonijos, Lietuvos ir Rusios kunigaikštysčių panorama. Ji prisideda prie geresnio kryžiaus žygių šiame regione pažinimo ir pagonių / saracėnų įvaizdžio XIII a. tyrimų.